

ABBED VILHELM SØGER RÅD HOS PAVE CØLESTIN

OMKRING DEN ÆLDSTE DANSKE SELVBIOGRAFI (Vilh., Ep. II 47)

AF

IVAN BOSERUP

Abbed Vilhelm af Æbelholt, ca. 1125–1203, var en af de mest farverige personligheder i Valdermartidens Danmark. Som ung regelbunden augustiner-kannik, *canonicus regularis*, ved Ste.-Geneviève kirken i Paris synes han at have udvist så stor selvstændighed, at han kom på kant med sin abbed, og pave Alexander III måtte nedsætte en særlig kommission for at få udredt trådene i den vanskelige sag. Vi kender ikke kommissionens konklusioner eller pavens dom, for i vore kilder henvises der kun indirekte til konflikten, men da biskop Absalon, som måske havde lært Vilhelm at kende tidligere, inviterede ham til Danmark for at blive abbed, tog han imod indbydelsen. Vilhelm kom hertil i 1165, satte skik på klosteret på Eskilsø i Roskilde fjord og overflyttede det sidenhen til Æbelholt i Nordsjælland, hvor naturbetingelserne var gunstigere. Sideløbende med at han styrede sit efterhånden blomstrende kloster, fungerede han i kongens og i ærkebiskop Absalons diplomati. Vilhelm måtte udstå megen nød og modgang som klosterleder, og han synes ofte at have overvejet at vende hjem igen til Frankrig. Han døde to år efter sin ven og velgører Absalon. Pave Honorius II ophøjede ham til helgen i 1224.

Vilhelms studietid lå i den periode, der fulgte efter Abélards fornyelse af lærdomslivet i Paris' berømte klostere. Pierre Abélard døde 1142 i det kloster, han havde grundlagt og kaldt „Le Paraclet“ (af græsk parakletos, „beskytteren, trøsteren“, en betegnelse for helligånden), og Vilhelm kaldte sit St. Thomas kloster i Æbelholt for *St. Thomas in Paraclito*. Men sin skolastiske lærdom har Vilhelm næppe kunnet stille meget op med i datidens Danmark. Saxo Grammaticus var også europæisk

dannet, antagelig i Frankrig, men han var digter og historiker, ikke teolog, og der er intet spor af forbindelser mellem dem. En åndsfælle havde Vilhelm snarere i den 40 år yngre Parisermagister Anders Sunesen, der sidenhen blev dansk kansler og ærkebiskop i Lund, og som i sit store læredigt *Hexaëmeron* viste sin tilknytning til den dialektisk-logiske teologi, som Abélard havde fremmet. Vilhelm og Anders var sammen på diplomatisk mission til Frankrig og Italien 1193–96 i forbindelse med sagen om den danskfødte dronning Ingeborgs skilsmisse fra Philip August af Frankrig.

For at højne sine danske landsmænds dannelse samlede Vilhelm et antal af sine breve i en *Brevbog*, tænkt som en samling forbilleder til studium og efterligning for enhver, der ønskede at mestre skriveteknikken. Den er overleveret i to „bøger“, men skønt vi endnu har Vilhelms forord, synes han ikke selv at have „publiceret“ værket, dvs. højtideligt afleveret det til sine foresatte. Man kan gætte på, at Vilhelms *Liber epistolarum* „udkom“ posthumt, f.eks. i forbindelse med kanoniseringen af ham som helgen. Som bogen er overleveret, bærer den ikke præg af at være afsluttet. En delvis sammenhængende gruppe på 23 breve omhandler emner inden for den kanoniske ret, indkapslet i en fiktiv brevdialog mellem paven og ærkebiskoppen af Paris; lange passager stemmer ordret overens med Petrus Lombardus' (død 1160) kirkeretlige encyklopædi, *Liber sententiarum*. Ellers er der ingen umiddelbart synlige grupperingsprincipper i samlingen, som vi kender den idag. I alt er ca. 100 breve bevaret. Flere af dem er kun *formularer*, uden konkret indhold, men mange er udkast til eller afskrifter af officielle skrivelser eller aktstykker. En lang række gennemgående sproglige og stilistiske træk bekræfter Vilhelms ord i forordet om, at samlingen består af „breve, som jeg dels selv har sendt til forskellige modtagere, dels har forfattet i andres navn“ (*epistolas uidelicet, quas ad personas diuersas emisimus uel sub aliorum nomine scripsimus*). Brevbogen skulle vise og fremme dygtighed i at tilpasse sin stil til forskellige situationer. Den lille gruppe såkaldte Ingeborg-breve skal man derfor ikke lade sig friste til at betragte som skrevet af dronningen selv, skønt de her og der dygtigt udmaler hendes harme og angst (Damsholt 1985 og 1986; Alenius 1986; for disse og følgende henvisninger se litteraturlisten til sidst).

Kun få af Vilhelms breve rummer selvbiografisk stof i nævneværdigt omfang. Et enkelt brev, II 47, som skal behandles her, udgør dog en undtagelse. Men skæbnen har villet at der i de sidste 400 år har hersket stor usikkerhed om netop dette vigtige brev overlevering og ægthed. I alle tre trykte udgaver af Vilhelms breve er det således udgivet som to

brudstykker af *to forskellige breve*. Denne fragmentariske præsentation har naturligvis indvirket på fortolkningen og forståelsen af brevets indhold. Nedenstående udredning for overleveringen og bevisførelse for, at der kun er tale om ét brev, er afgørende for fortolkningen af brevet og udgør forudsætningen for, at enkelte vigtige punkter i Vilhelms biografi omsider kan falde på plads.

Overleveringen af Vilhelms Brevbog

Overleveringen af Vilhelms brevsamling beror på et enkelt middelalderligt håndskrift fra begyndelsen af det 13. århundrede. Det befandt sig i Universitetsbiblioteket, i skabet benævnt *Capsa Cypriani*, 3. hylde (ordo), hvor det havde nr. 67, men brændte sammen med resten af bibliotekets indhold i 1728. Inden da havde adskillige lærde dog haft fat i håndskriftet. Vi véd f.eks., at Thomas Bartholin genkendte filologen Stephan Stephanus' (1599–1650) hånd i nogle tilskrifter i håndskriftet.

Vi har bevaret en halv snes håndskrifter, der repræsenterer 5 mere eller mindre fuldstændige afskrifter af den gamle codex i *Capsa Cypriani*. De findes på Det Kongelige Bibliotek, undtagen ét, der findes i Den arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet. De to tidligste afskrifter (betegnet *a* og *b* i den sidste udgave, Christensen & al. 1977) står i forbindelse med historikeren Anders Sørensen Vedel (1542–1616). Den tredje og fjerde afskrift blev udfærdiget før eller af antikvaren Thomas Bartholin (1659–1690): af Bartholins „udgave“ af Vilhelmbrevene, i det berømte, men i 1728 ligeledes brændte bind 1 (A) af hans *Collectanea*, findes en afskrift (*c1* + *c2*); håndskriftet *e* synes at være et kasseret tilløb til denne gode afskrift i *Collectanea A*. Den femte og sidste afskrift, vi har bevaret, *d*, er udfærdiget af en iøvrigt ret ukendt magister Jørgen Claussen (Warbjerg) og er fra tiden kort før branden i 1728 (Christensen & al. 1977, s. 420).

Men endnu før Vedel arbejdede med det dengang ca. 350 år gamle håndskrift, var det gået mere eller mindre i opløsning. Hvis håndskriftet stammede fra Æbelholt kloster, kan det været kommet i kongens eje efter reformationen, indtil en nøjere granskning viste, at det rummede materiale af mulig interesse for de kongelige historiografer, og det derpå fra disse kom til Universitetsbiblioteket. Alle vore afskrifter afspejler forskellige skrivers og lærde forskeres reaktioner på den meget defekte codex, de havde foran sig: flere læg og blade havde revet sig løs af indbindingen og var gået tabt eller lagt på plads igen på et forkert sted i håndskriftet.

Endnu i middelalderen var håndskriftet blevet forsynet med et Index (indholdsfortegnelse), men dette Index havde aldrig været fejlfrit, og successive velmente forsøg på at få brevstof og Index til at harmonere havde forårsaget nye fejl og modsætninger. Fejlene i Index'et, de store teksttab og de fejlanbragte blade gjorde det alt i alt umuligt for en afskriver at få hold på samlingen. Det grelleste eksempel på, at den uorden, der opstod antagelig i løbet af 1500-tallet, har holdt ved, har vi i de trykte udgavers usikkerhed om en eventuel „tredie bog“ (Boserup 1982).

Et andet eksempel er det mishandlede og misforståede brev II 47, hvis latinske tekst gengives s. 25-26. Brevet bringes her i dansk oversættelse, med de for forståelsen nødvendige reale og kritiske noter, der efter drøftes overleveringen og fortolkningen.

II 47: Oversættelse:

Til paven¹⁾

Jeg hedder Vilhelm. Jeg var først verdslig og dernæst regelbunden kanik ved Ste.-Geneviève.²⁾ Jeg blev sendt til Danmark,³⁾ hvor jeg blev abbed.⁴⁾ Ærkebiskoppen af Lund⁵⁾ har to gange skikket mig til Dem. Den ene gang i Venedig, anden gang i Tusculum.⁶⁾

Jeg er nevø af abbed Hugo af St.-Germain,⁷⁾ hvem De nærrede stor kærlighed til.⁸⁾ Han indkvarterede⁹⁾ Dem og biskop Bernhard af Porto¹⁰⁾ i et af Ste.-Genevièves huse nær ved Senlis,¹¹⁾ dengang I havde været i Compiègne¹²⁾ for at møde hertugen af Magdeburg.¹³⁾ Da De altid har nærret stor kærlighed til mig for min herre Hugo's skyld, førnævnte abbed af St.-Germain, beder jeg Dem om et råd angående følgende sag.

Jeg var 15 eller 16 år gammel.¹⁴⁾ To medbrødre stræbte efter at komme i besiddelse af mit embede. Da de opdagede at jeg nærrede ønske om at hellige mig klosterlivet, prøvede de at narre mig med løgn og list.¹⁵⁾ De påstod, at de stræbte efter samme mål. Vi afgav derfor løfte på evangeliet. Vi traf aftale om et kloster, nemlig Pontigny,¹⁶⁾ og dagen blev fastsat,¹⁷⁾ hvor vi så stod foran abbeden, jeg og den ene af dem, men han ville alligevel ikke indtræde. Vi skulle atter vende tilbage til klosteret efter et år, men det skete ikke. Jeg havde nemlig fået øjnene op for deres nedrigheid. Imidlertid var St.-Victors ordensregel¹⁸⁾ blevet indført i vor kirke,¹⁹⁾ og denne indtrådte jeg i og underkastede mig dens bestemmelser. Jeg har været medlem af denne orden i næsten 50 år.²⁰⁾

Nu beder jeg Deres hellighed, min Herre, skriftligt at tilkendegive over for Deres søn, i hvilken orden jeg gør bedst i at forblive.²¹⁾

Jeg beder også om at De i Deres brev bekræfter, at jeg er fri til at vende tilbage til min kirke i Paris, når jeg ønsker det, eftersom jeg beholdt min rang og min plads i koret og ved ethvert kapitelmøde, dengang jeg forlod den.

Endelig beder jeg om at Deres brev må rumme trøsterige ord, således at enhver der ser det og læser det kan indse, at De har nærret den reneste kærlighed til mig. Og således at jeg berømmes for de trængsler og kriser jeg udstår.

(1) Cølestin III (tidl. kardinal Hyacint), 1105–97, pave fra 1191. – (2) St.-Victor's ordensregel blev indført ved Ste.-Geneviève 1147–48. – (3) Sensommeren 1165. – (4) For augustinerklostret på Eskilsø, sidenhen flyttet til Æbelholt. – (5) Absalon. – (6) Alexander III (pave 1159–81) opholdt sig med sit følge af kardinaler – hvoriblandt Hyacint – i Venedig fra maj til oktober 1177, i Tusculum fra august 1177 til februar 1180 og fra juni 1180 til juni 1181. Vilhelm omtaler sine tidligere møder med brevmottageren som var denne allerede dengang pave. Vilhelm traf Cølestin som pave i Rom i 1194. – (7) Vilhelms onkels identitet er diskuteret i Boserup 1987, hvor der argumenteres for, at det er Hugo VI (abbed 1162); Brial og Olrik antager Hugo V; Walberg: Hugo IV. Usikkerheden skyldes, at *Vita* ved omtalen af Hugo benytter dennes slutstilling (abbed), ikke den stilling han havde, da en given episode i Vilhelms liv fandt sted. – (8) Brevmottageren, Hyacint/Cølestin III var med pave Alexander i Frankrig 1161–64. – (9) Ifølge den overleverede tekst var det Vilhelm selv der tog imod de to kardinaler. Jeg har tidligere forsøgt at sandsynliggøre, at teksten ikke er i orden. Den blideste måde at rette teksten på, består i at lade Hugo være den, der tog imod Hyacint og Bernhard, dvs. rette *suscepi* til *suscepit* (Boserup 1987, s. 65.). – (10) Biskop af Porto og Sta.-Rufina, død 1176.

(11) I Borret ved Senlis, 50 km. NØ for Paris (Brial, s. 457). – (12) Ca. 80 km. NØ for Paris. Mødet mellem Wichmann og pavens udsendinge, kardinalerne Hyacint og Bernhard, fandt sted 1161–62, hvor man fra andre kilder véd, at der førtes forhandlinger på højt plan mellem skismaets parter (Brial, s. 457). – (13) Wichmann, ærkebiskop af Magdeburg 1152–91, stod på det kejserlige parti og havde støttet valget af Alexanders modpave Victor IV. – (14) Her slutter fragmentet II 48b; resten af brevet er fragmentet II 47. – (15) Historien om de onde, der forgæves hykler fromhed for at narre den fromme, er også fortalt i Vilhelms helgenbiografi, kap. 2–4 (Gertz, s. 301–5; Olrik, s. 180–86), med mange afvigelser og dramatiseringer. – (16) Pontigny/Pont-sur-Yonne, 80 km. SØ for Paris, var et Cistercienser-kloster, grundlagt 1114. I Vilhelms helgenbiografi kap. 4 dräger de unge kanniker til *monasterium monachorum, quod Caritas nuncupatur*, dvs. Benediktinerklosteret *La Charité* SV for Paris (Gertz, s. 303; Olrik, s. 184). Forfatteren til helgenbiografien antages normalt at have holdt sig til mundtlige kilder. – (17) Der er et par mindre tekstproblemer i denne passage. Den er overleveret således: *Prouisum est*

*monasterium Pontiniacum scilicet statuta dies, qua stetimus ante abbatem, ego et unus ex eis * * * se uero reddere noluit.* Denne passage bliver grammatisk korrekt, hvis man antager at *et* er faldet ud efter *scilicet*: *prouisum est monasterium, Pontiniacum scilicet, et statuta dies, qua . . .* (Vi traf aftale om et kloster, nemlig Pontigny, og dagen blev fastsat, hvor . . .). At der kræves interpunktion før *se uero reddere noluit*, følger af, at *uero* som adversativ partikel skal stå på andenpladsen. Hvis man derudover sletter komma'et efter *abbatem* bliver passagen grammatisk set fuldstændig: . . . *et statuta dies, qua stetimus ante abbatem ego et unus ex eis, se uero reddere noluit* (og dagen blev fastsat, hvor vi stod foran abbeden, jeg og den ene af dem, men han ville alligevel ikke indtræde). Meningsmæssigt savnes intet; mest sandsynligt er derfor, at angivelsen af lakune (* * *) i overleveringen blot er en følgerkning af bortfaldet af *et* efter *scilicet* og – i næste led – af en deraf fremprovokeret vildledende interpunktion efter *abbatem*. – (18) En reformeret, mere asketisk variant af Augustinerordenen. – (19) 1147–48. – (20) Denne angivelse, fortolket som 48–49 år, ligger bag den almindelige datering af II 47 til 1196 eller 1197. Da II 47 imidlertid må dateres til 1191–93 (Walberg: 1191–94), bruger Vilhelm udtrykket „næsten 50“ om hvad der historisk var 43–45 år. – (21) Cistercienserordenen eller Augustinerordenen.

Forskning i nyere tid

Historikeren Peter Frederik Suhm (1728–98) besørgede i bd. 6 af *Scriptores Rerum Danicarum* den første trykte udgave af Vilhelms breve (Suhm 1786). Både Anders Sørensen Vedel og Thomas Bartholin havde planlagt udgaver, men ikke ført dem ud i livet; før Suhm var enkelte af brevene blevet trykt af Thomas Bartholin, Ludvig Holberg (1684–1754), Erik Pontoppidan (1698–1764) og Hans Gram (1685–1748) (Bartholin 1689, Holberg 1732, Pontoppidan 1741, Gram 1746).

Suhm foreslog tøvende, at det brudstykke af et brev, som han navngav „II 48b“, kunne være begyndelsen af det brudstykke, som hos ham hed II 47. Han skrev i en note til II 48b: *forte est principium epistolæ 47* (Måske er dette begyndelsen af brev 47) (Suhm 1786, s. 61). Suhms gisning byggede på Thomas Bartholins forsøg på datering af samtlige breve og brevfragmenter, idet begge brudstykker var blevet henført til året 1197 i Bartholins efterladte utrykte hovedværk, en kirkehistorie i årbogsform kaldt *Annales ecclesiae Danicae* fra ca. 1690 (Det Kongelige Bibliotek, E don. var. 12°). Det kan ikke udledes med sikkerhed af Suhms ord, om han mente at de to stykker tilsammen kunne udgøre *hele* brev II 47, eller om der efter hans opfattelse manglede et længere stykke mellem de to bevarede fragmenter. Men den franske abbed Michel Jean Joseph Brial, som i 1824 udsendte en samlet undersøgelse af Vilhelm-brevene i bd. 16 af *Histoire littéraire de la France*, tog for givet, at der var tale om et helt brev, idet han undrede sig over at Suhm havde „skåret

det midt over“ (coupé en deux) og trykt delene i omvendt rækkefølge (Brial, s. 469). I sin *Abbed Vilhelms Levnet* støttede Anders Damborg sig kraftigt til Brial, og han behandlede også II 48b og II 47 som om de var to dele af ét og samme brev (Damborg 1867, s. 14, 18, 21, 54, 58, 83). Det samme gjorde Hans Olrik i noterne til sin oversættelse af Vilhelms helgenbiografi i *Danske Helgeners Levned* (Olrik 1894, s. 180, 184, 186.).

I sin oversigtsartikel om Vilhelmbrevene betragtede også filologen William Norvin de to fragmenter som dele af ét og samme brev, II 47 (Norvin 1933, s. 161 f.). Men han fandt, at man havde taget lidt for flot på overleveringens kendsgerninger. I det gamle Index til brevsamlingen var II 47 et brev til paven, og som følge af en passus i slutningen af fragmentet, som daterede det til „næsten 50 år“ efter 1147-48, havde man derfor anset det for at være et brev til Cølestin III, pave 1191-97, og dateret brevet til 1197. Index'et var imidlertid et sekundært produkt, blot et udtryk for en tidlig læsning af brevene, og fragmentet II 48b var overleveret med overskriften *Ad dominum Petrum*; Suhm havde refereret, at Arne Magnussen (1663-1730) mente, at *Petrum* skulle rettes til *papam*, og det havde alle taget for gode varer. Men nu indtog Norvin det modsatte standpunkt: overskriften til II 47 *Ad dominum papam* og den tilsvarende Index-indførsel måtte forkastes. Ifølge Norvin var II 47 (II 48b + II 47) ikke skrevet i Danmark, til paven i 1197, men i Frankrig, til en Petrus, der måtte være en fransk gejstlig, i 1196.

Norvin planlagde en ny udgave af Vilhelmbrevene inden for rammerne af *Diplomatarium Danicum*. Men han døde i 1940, og ansvaret for en ny udgave blev overdraget til historikeren Lauritz Weibull. I 1943 udsendte Lauritz Weibull en artikel, hvori han sensationelt påpegede, at Vilhelm i fragmentet II 48b henvendte sig til en person, som (1) var pave og (2) havde truffet Vilhelm i Venedig og i Tusculum, hvorfor brevmodtageren af II 48b måtte være Alexander III, pave 1159-81 (Weibull 1943). Der måtte altså være tale om to brudstykker af to forskellige breve, med mindst 10 år imellem, for fragmentet II 47 måtte helt sikkert dateres til pave Cølestins III's embedstid 1191-97.

Det vigtigste for Weibull som historiker var, at han mente at have opdaget og tidsfæstet et storpolitisk møde i Compiègne i begyndelsen af april måned 1165 (umiddelbart før Vilhelm tog til Danmark), „som hittills varit okänt för den historiska forskningen“. Det store skisma, som indledtes da den tyske kejser i 1159 valgte sin egen „modpave“ i protest mod Alexander III's krav om overhøjhed, var kommet ind i en ny fase efter at Victor IV, kejserens første modpave, var død 1164. Abbed Vilhelm omtaler i fragmentet II 48b et møde mellem biskop

Bernhard af Porto, biskop Wichmann af Magdeburg og brevmodtageren. Brial havde dateret mødet til ca. 1162 og var blevet fulgt heri af Anders Damborg og Hans Olrik. Nu foreslog Weibull, at der var tale om et *topmøde* i 1165 mellem pave Alexander III i egen høje person og ærkebiskop Wichmann, der repræsenterede den tyske kejser Frederik Barbarossa. Mødet skulle ifølge Weibull være kommet i stand på kejserens foranledning: Rigsdagen i Würzburg var indkaldt til d. 27. maj, Wichmann skulle „en sista gång sondera terrängen“, og Alexander, der opholdt sig i Sens lidt syd for Paris, skulle da i stor hast være rejst til Compiègne for at møde Wichmann. En kirkefred kom der dog ikke ud af det topmøde, Weibull „opdagede“. Skismaet ophørte først i 1177.

Der meldte sig kun én skeptiker. Romanisten Emmanuel Walberg fandt at fragmentet II 48b var for lidt underdanigt i tonen til at være et brev til en pave, og han nægtede at tro, at Alexander III havde kunnet rejse så hurtigt frem og tilbage til Compiègne, som Weibulls model forudsatte (Walberg 1944a). Walberg godtog Weibulls adskillelse af II 48b og II 47, og han godtog Weibulls datering af Compiègne-mødet, men med hensyn til brevmodtageren af II 48b vendte han tilbage til Norvins position: han foreslog kardinalen Petrus de Bono, der ligesom Bernhard af Porto hørte til inderkredsen omkring Alexander III.

Walberg blev i første omgang et let bytte for Weibulls sarkasmer (Weibull 1944), men dennes antikritik gjorde det kun endnu mere klart, at grundlaget for Weibulls konstruktion var meget spinkelt. Walberg kunne derfor endnu samme år svare igen med den indlysende rigtige løsning (Walberg 1944b): det var hverken Alexander III eller en kardinal Petrus, der havde ledsaget biskop Bernhard til mødet med Wichmann, men kardinal Hyacint (Giacinto di Bobone, kardinaldiakon af Sta. Maria in Cosmedin), den senere pave Cølestin III. Walberg nævnte, at allerede Hans Olrik havde peget på Hyacint, men her fulgte Olrik blot Brial og Damborg. Nu faldt alle brikkerne på plads. Suhm – dvs. i sidste ende Thomas Bartholin – havde altså haft ret i sin forsigtige antagelse: de to fragmenter var dele af ét og samme brev, et brev til pave Cølestin III.

Weibull svarede aldrig Walberg, men denne vendte nogle år senere tilbage med en sammenfatning på fransk af hele diskussionen (Walberg 1947).

Hvad kom der alt i alt ud af Norvins, Weibulls og Walbergs vildfarelser? Et fremskridt var det, at Walberg sluttede, at det restituerede brev II 47 ikke kunne stamme fra Cølestins sidste år, som antaget af alle

indtil da, men måtte stamme fra hans første paveår, 1191–94, eftersom Vilhelm nævnte sine møder med Hyacint/Cølestin hos pave Alexander i Venedig og i Tusculum, men *ikke* nævnte sit møde med ham i Rom i foråret 1194. Mærkværdigvis fastholdt Walberg Weibulls omdatering af mødet i Compiègne til april 1165, skønt grundlaget for at antage et topmøde (med deltagelse af pave Alexander selv) nu var faldet bort.

Her kunne historien om misfortolkningen af II 47 være sluttet, men konklusionerne på den svenske debat nåede aldrig rigtig frem til Danmark. I 1978 skrev Nanna Damsholt i sin afhandling om Vilhelmbrevene „En lille tekst i samlingen, nemlig liber II, 48b, virker som et stykke af en selvbiografi: Ego sum ille Willelmus etc. Det er dog nok snarere en del af et brev, som det står anført, men kun dette lille stykke refererer i få ord til Vilhelms tid før ca. 1165“ (Damsholt 1978, s. 19, note 57). Hun tog altså ikke stilling til det afgørende spørgsmål, som Suhm havde ladet stå åbent, om forholdet mellem II 48b og II 47. Det gjorde man derimod i den nye udgave af abbed Vilhelms breve, *Diplomatarium Danicum* I:3, 2. del, afsluttet efter Lauritz Weibulls død af C. A. Christensen og Herluf Nielsen: fragmentet II 47 aftrykkes som II 47, men fragmentet II 48b aftrykkes under overskriften „Additamentum“ til allersidst i udgaven, efter fragmenterne af „Tredie bog“ (Christensen & al. 1977, s. 575 f.). I kommentaren henvises til de 4 første dele af Weibull-Walberg polemikken, men udgiverne har ikke læst Walberg 1944b til ende og har oversat Walberg 1947. Udgiverne skriver: „Walberg vil holde fast ved Petrum og identificere ham med en temmelig ubekendt kardinal Petrus De Bono.“

Walbergs løsning efterlader en lille tvivl, idet Vilhelm ifølge Walberg i fragmentet II 48b skrev til Cølestin III, at Absalon havde sendt Vilhelm til Venedig og til Tusculum for at møde ham; der må sigtes til forhandlinger med *paven*, men da møderne blev holdt, hed paven Alexander III, og Hyacint var endnu kun en fremtrædende kardinal ved pavehoffet. Modsætningen forledte Weibull, der tolkede teksten ordret, til at betragte Alexander som brevmodtageren; er Cølestin brevmodtageren, må man altså antage, at Vilhelm med fuldt overlæg smigrer Cølestin ved at udtrykke sig mindre præcist og skildre Cølestin som hovedperson i forhandlinger, der fandt sted, længe før han faktisk blev pavehoffets centrum. At denne retoriske fortolkning af Vilhelms ord er den rigtige, vil først være hævet over enhver tvivl, hvis det overleveringsmæssigt kan bevises, at de to brevfragmenter udgør ét brev. Det er derfor nødvendigt at se nærmere på fragmenternes overlevering.

Overleveringen

Walberg henviste til det generelt uafklarede spørgsmål om håndskrifternes indbyrdes forhold og Index'ets mange fejl, da han ligesom Norvin bestemte sig for *Petrum* frem for *papam* som brevmodtager, og igen da han bestemte sig om og ligesom Arne Magnussen og Suhm valgte *papam* i stedet for *Petrum*. Der vil naturligvis forblive plads til tvivl, så længe der ikke kan gives en holdbar forklaring på, *hvorledes det kan være gået til*, at et brev *Ad dominum papam* er blevet rubriceret som et brev *Ad dominum Petrum*. Det er derfor prisværdigt, at de nye udgivere har anset det for en del af deres opgave at give forklaringer på de fejl, der forekommer i brevoverskrifter og Index-indførsler. Problemet om II 48b's overskrift mener udgiverne skal løses på den måde, at Arne Magnussens rettelse af *Petrum* til *papam* fortolkes som en forkert opløsning af forkortelsen *p*, som *Petrum* i stedet for *papam* – altså en banal afskriverfejl i en ellers rigtig brevoverskrift (Christensen & al. 1977, s. 576). Men det er en meget tvivlsom forklaring, om ikke af andre grunde, så fordi den normale forkortelse for *papa* er *pp*.

De nye udgivere mener at kunne underbygge Weibulls adskillelse af de to fragmenter gennem en analyse af overleveringen. I deres Indledning (1977, s. 420) finder vi en vanskelig men detaljeret redegørelse for eksistensen af II 48b (udgiverens såkaldte „Additamentum“). Jeg citerer hele afsnittet, som følger umiddelbart efter udgiverens forfejlede redegørelse for „genvindingen“ af fragmenterne af en postuleret „Tredie bog“ (Christensen & al. 1977, s. 420; mine tilføjelser i klammer):

„Ud over disse fragmenter [af „Tredie bog“] har der været et *Additamentum* i membranen af en særlig karakter. I SRD. VI [Suhm 1786] 61 er det placeret som II 48b. Det kendes kun gennem Vedel (*b*), som i sin indholdsoversigt, *Catalogus*, over membranen [læs: indholdet af *b*] opfører det som nr. 1. I Bartholins *Annales* (bd. 18) noteres under 1197 i tilknytning til referat af II 47: *Hic iungi potest initium cuiusdam epistolæ, licet tribus rubris lineis in ms. deletum*. I Gl. kgl. Saml. 1115 (*c1*) hedder det efter II 48 (!): *NB. Insertur hic principium cuiusdam epistolæ, tribus lineis rubris deletum, adscripto in margine: Vacat. Quod tamen quia ad historiam ipsius Willelmi facit adscripti*. I AM. 1054 4° [antagelig en for Arne Magnussen udfærdiget afskrift på løblade af Vilhelmbrevene i Bartholins *Collectanea A*] findes teksten ligeledes anført på den fejlagtige plads, men uden den hertilhørende notits. Bartholins tanke, at notitsen og II 47 hører sammen, har L. Weibull godtgjort er forkert. II 47 må være skrevet 1196–97, mens foreliggende udtog må stamme fra et brev fra pave Alex-

ander III's tid... Efter de anførte oplysninger kan det antages, at brevudtoget i membranen har stået på en løs seddel i tilknytning til prologen. Den, der har tilføjet denne seddel, har tilsyneladende opfattet udtoget som et egnet biografisk supplement til prologen...“.

Dette forsøg på at finde en codicologisk bekræftelse på Weibulls teori er ikke holdbart. Man skal altid være på vagt, når der indføres „løse sedler“ i en overlevering for at få løst et enkelt drilagtigt problem. Udgangspunktet for udgiverne er Vedels afskrift (*b*). Det er rigtigt, at II 48b står forrest i Vedels afskrift og derfor anføres i spidsen af indholdsfortegnelsen, *Catalogus*, over Vedels afskrift (ikke over membranen!); men at II 48b står forrest er ikke ensbetydende med, at det er blevet afskrevet først. Faktisk står det i spidsen („som nr. 1“), fordi det er afskrevet sidst: Vedel begyndte ikke sin afskrift på første side af det første læg, men brugte de første sider som smudsblade. Afskriften af Vilhelmbrevene begynder først på side 5, med breve fra bog I, efterfulgt af breve fra bog II – alle i samme rækkefølge som i de øvrige afskrifter af den gamle codex. Men til sidst, efter afskriften af fragmentet II 47 på sidste side af sidste læg, var der ikke mere plads på siden, og Vedel måtte da ty til de første sider af første læg, som han til at begynde med havde ladet stå ubeskrevne, og her afskrev han så fragmentet II 48b. Vi kan altså konkludere om II 48b's plads i overleveringen, at såvel Vedel som Bartholin fandt det på samme sted i håndskriftet, *i ret umiddelbar nærhed* af fragmentet II 47: Vedel afskrev det lige efter fragmentet II 47, Bartholin mellem II 48 og II 49.

Vi står nu over for fire spørgsmål: (1) hvordan kan det gå til, at II 48b, hvis det skal være begyndelsen af II 47, er afskrevet af Bartholin imellem II 48 og II 49? – (2) hvordan er brevet II 47 blevet til to fragmenter med hver sin overskrift? – (3) hvorfor er overskriften over sidste del (*Ad dominum papam*) rigtig, men overskriften over første del (*Ad dominum Petrum*) forkert? – og (4) hvorfor har II 48b været overstreget i det tabte håndskriftforlæg i *Capsa Cypriani*? Sådanne problemer kendes ikke fra de andre breve i overleveringen, dvs. at de sandsynligvis alle fire er afledt af én og samme overleveringsmæssige begivenhed.

Som det er fremgået har mange forskere forsøgt at finde løsningen, men hidtil har alle betragtet de to fragmenter løsrevet af deres kontekst i brevsamlingen. Sammenholder man II 47 med II 46, 48 og 49, er der imidlertid to bemærkelsesværdige forhold, der springer i øjnene: (1) II 49 har samme overskrift som II 48b: *Ad dominum Petrum*, idet II 49 med rette er blevet rubriceret som et brev til Peder Sunesen (2) II 46 og II 48

Ad domum primum ip. Rost.

Ego sum ille Wilhelmus, qui primum beate
Genoveve Canonius secularis, deinde re,
gularis, missus sum, in domum, de abbas
fuit, bis ad vos ad duo Vindobensi
Angepo veneris transmissis, et
tam in vice alia, nepos abbas
fuiti Germani G. sum vos ex domo be
nardini portuensis episcopi, in domo quibus
beate Genoveve suscepit in domo solna
nestansu civitatem, cum obitu missis
quo madoburgensi et compertum
que consilium de ista fuit meo

quia igitur tibi aliqui fuerint corrigenda,
da, nonnulli sanctus vero quod omnia
permanere imprimita, cum tunc sub ea
denegant corrigenti liberis. parentem
tam itaq. vram sup. hoc dignum dicitur
confutandum, rogantes quod ob hoc
quod certiones nostras dicitant, se
dicitatis aptius vigorem sentiant, ne
tate quod vltimus attentare possint.

Ad fratrem papam.

Erant duo qui ab Gabenta tertia mea venire
intendebant. Hi quod videbant me futurum religionis
apparet, in fonte ex dolo inuenimus me dicitant
item se velle appere. Inuenimus est igitur a nobis
sup. Evangelium. Provisum est monasterium
pontificium. s. prima dies quod pectus an abba
tam ego ex vno ex eis
se vero vultum velle. Anno vero ad vno itaq.
ad monasterium velle debuerunt, sed hoc non
festum, quia coram magis sum dicitant.
Inuenimus in curia mea ordo sancti victoris ad
venerit, quem ego suspiciens vno me inuenimus
vno. inuenimus, ex in eo 50 annos fere dicitant.

Moto * in fa

handler om det samme, dvs. de kunne ved en overfladisk betragtning blive forvekslet. Løsningen skal findes i denne overfladiske lighed mellem brevgrupperne II 46–47 og II 48–49. Nedenfor gengives Index-indførsler og overskrifter for brevene II 46–49, før afskrivere og lærde begyndte at ræsonnere over og gribe ind i overleveringen:

Nr. Index-indførsel	Overskrift
46 Abbed Vilhelm til paven, med en klage over, at grå munke er blevet pryglet af <i>sorte munke</i> .	Ad dominum papam.
47 Som forrige til paven, med krav om svar om hvilken orden han gør bedst i at forblive i.	Ad dominum <i>Petrum</i> .
48 Som forrige, imod de <i>sorte munke</i> .	Ad dominum papam.
49 Som forrige, til Roskildebispens, et bønsskrift for en slægtning.	Ad dominum <i>Petrum</i> .

Det håndskrift-historiske forløb må have været omtrent som følger. Oprindeligt havde II 47 ikke nogen overskrift. Der er stadig en række breve, som aldrig har fået en overskrift, i flere tilfælde fordi overskriften blot ville have gentaget hvad der stod i brevetts første linie, således I 39, II 11(b), II 55. I Index blev II 47 indført helt korrekt som et brev, hvori Vilhelm beder paven om et råd: *Item ad eundem, in qua postulatur, in quo sit ei ordine securius permanendum* (oversat ovenfor). Den helt usædvanlige konstruktion *postulare + indirekte spørgsmål* skyldes hastværk under redigering af Index, idet brevet rummer dels en bøn til paven, dels et spørgsmål. Den, der sidenhen tilføjede overskriften, for at gøre det lettere at finde fra Index til brev (numre synes først at være kommet til senere endnu), burde altså have skrevet *Ad dominum papam*. Men på grund af ligheden i Index mellem II 46 og II 48 forvekslede han II 47 med II 49. II 49, der er et brev til Roskildebispens Peder Sunesen, anføres i Index med følgende ord: *Item ad episcopum Roskildensem intercessoria pro quodam familiari* (oversat ovenfor). Denne indførsel om II 49 er altså „kilden“ til II 47's overskrift *Ad dominum Petrum*: II 47 fik i Capsa Cypriani-håndskriftet en overskrift, som hørte til II 49.

Det næste der skete var, at en læser undrede sig over at II 47, som henimod slutningen helt evident var et brev til en pave, var rubriceret som et brev til Roskildebispens hr. Peder Sunesen. Denne læser konfunderede så med Index og konstaterede, at II 47 var et brev til en pave, hvorfor han stregede begyndelsen af brevet ud (med tre røde streger, *tribus lineis rubris*) og tilføjede en ny overskrift til sidste del af II 47: *Ad*

dominum papam. Det er standardoverskriften for brevene til en pave, jfr. f.eks. II 46 og II 48. Senere benyttede af håndskriftet mødte altså et overstreget fragment *Ad dominum Petrum*, hvortil intet svarede i Index, og slutningen af et brev *Ad dominum papam*, som svarede smukt til en indførsel i Index.

Dette var situationen, da de bevarede afskrifter blev til, dvs. fra og med slutningen af 1500-tallet. Kun 4 af de 5 kendte afskrifter nåede til brev II 47. To af dem (*a* og *e*) rummer intet spor af det overstregede brudstykke II 48b, fordi skriverne, der var betalt for at afskrive og ikke for at tænke, fulgte de meget tydelige signaler, som håndskriftet selv gav. Men de to andre afskrifter (*b* og det brændte forlæg for *c1+c2*), der skyldtes henholdsvis historikeren Vedel og antikvaren Thomas Bartholin, blev afskrevet til disses eget brug og afspejler derfor et helt anderledes selvstændigt og kritisk forhold til håndskriftets udsagn om sit eget indhold. Med henblik på sin planlagte Danmarkshistorie afskrev Vedel overhovedet kun breve med et egentligt historisk indhold: Ingeborgbreve og breve, der handlede om Vilhelms liv. Da fragmentet II 48b handlede mere om Vilhelms liv end noget andet brev, måtte han have det med, trods håndskriftets fordømmelse af det. Bartholin gjorde sig anstrengelser for at harmonisere breve og Index, og han afskrev derfor hver Index-indførsel sammen med det tilhørende brev. Fragmentet II 48b, som ikke havde nogen indførsel i Index, lod han derfor hænge i luften, indtil han nåede til det „andet“ brev til Peder Sunesen, II 49. Her indføjede han det (*Insertur hic principium cujusdam epistolæ*), trods understregningen (*licet tribus lineis rubris in ms. deletum*), på grund af dets historiske indhold (*quia ad historiam ipsius Willelmi facit*). Hos Vedel (*b*) har den forkerte overskrift fået ekstra troværdighed gennem en lærd udvidelse: *Ad dominum Petrum episcopum Roskildensem*. Bartholin har bevaret håndskriftets form: *Ad dominum Petrum*.

Således analyseret bekræfter overleveringen, at Weibull tog fejl. Resultatet kan forekomme magert, al den stund Walberg for over 40 år siden har modbevist Weibull, men vi kan dog notere et lille fremskridt i forhold til det punkt, Walberg havde ført diskussionen frem til: først nu, hvor overleveringen af II 47 er klarlagt, kan vi med sikkerhed sige, at der ikke mangler noget mellem fragmenterne II 48b og II 47: intet i overleveringen peger på et brud eller en lakune. Vi kan derfor for første gang udgive abbed Vilhelms brev II 47 i sin helhed og læse det i sammenhæng (se Appendix), samt drøfte nogle historiske og litterære spørgsmål, som brevet rejser, i et nyt lys.

Intern kronologi og litterær kvalitet

Fra andre kilder ved vi, at Vilhelm kunne være meget præcis i sine angivelser af årstal. Kort efter Absalons død (april 1201) skrev han, at det var 38 år siden han kom til Danmark. Men i II 47 er han påfaldende vag, og hans regnestykke synes ikke at ville gå helt op.

Vilhelms fødsel kan med nogenlunde sikkerhed sættes til 1125–27. Han var altså 20–23 år gammel i 1147–48, da St.-Victor's ordensregel blev indført ved Ste.-Geneviève kirken. Som Vilhelm skildrer hændelsen med det brudte klosterløfte til Cistercienserne i Pontigny, får man imidlertid et helt andet indtryk af hans alder: han var endnu et barn (*puer*) på kun lidt over 15–16 år. I virkeligheden udtrykker Vilhelm sig meget uldent og tvetydigt. Går man hans tekst lidt nøjere efter, siger han ikke hvor gammel han var, da han var i Pontigny. Det eneste han siger er, at han var 15–16, da hans fjender *begyndte* at lægge anslag imod ham. Den kronologiske sammenknytning mellem Pontigny og 1147–48 er lige så vag: ordet *interim*, som forbinder de to episoder, betegner normalt en samtidighed, men kan udmærket betegne et ret langt tidsinterval.

II 47 kan med stor sikkerhed dateres til 1191–93. Vilhelm var da 66–68 år gammel. Han skriver at han har været medlem af St.-Victor's orden i „næsten 50 år“, men strengt taget er der kun tale om 43–45 år. 1147–48 er imidlertid ikke et årstal Vilhelm selv angiver, tværtimod daterer han sin indtræden i St.-Victor's orden ud fra Pontigny-affæren, dvs. sin egen 16–18 års alder (15–16 plus lidt til). Regnet fra tidspunktet for Pontigny-affærens begyndelse – Vilhelms første kontakt med de kirkelige ordener – er opgørelsen „næsten 50 år“ altså ikke så upræcis endda.

Den kronologi Vilhelm opererer med i II 47 er ikke den samme som vores. Han går ikke ud fra det, som tilfældigvis er vores eneste præcise og faste holdepunkt: 1147–48. Han går ud fra sin egen alder: 66–68 år, fratrækker et halvt sekel (næsten 50 år) og definerer den resterende del (16–18 år) som perioden indtil han blev regelbunden kannik.

Hvad Vilhelm opnår litterært og psykologisk ved hjælp af denne fremstilling af det tidsmæssige forløb må ses på baggrund af det erklærede formål med hele brevet. Vilhelm vil have Cølestin til at udstede et dokument som bekræfter at han fortsat har „orlov“ fra Ste.-Geneviève kirken og kan vende tilbage til sin tidligere plads og rang når han vil. Dette formål er styrende for Vilhelms skriveproces i brevet, fra første til sidste sætning. Det gælder såvel udvalget af begivenheder som den stilistiske udformning. Med hensyn til den i netop denne sammenhæng

særdeles vigtige begivenhed: Vilhelms indtræden i St.-Victor's orden, iværksætter han en fortætning i beretningen: hændelser som indtraf spredt og uden indbyrdes sammenhæng over en periode på måske 5 år, fra hans 15. til hans 20.-23. år, skildres, som var de tæt forbundne – i tid og som årsag-virkning. Gennem dette stilistiske greb opnår han, uden at have skrevet noget som helst som er i direkte modstrid med sandheden, at skabe tre tydelige forestillinger hos læseren (Cølestin), som støtter brevets overordnede formål:

- 1) Det brudte løfte til Cistercienserne i Pontigny hørte til Vilhelms meget tidlige ungdom;
- 2) Straks efter denne vildfarelse blev han regelbunden kannik (Augustiner ordenen);
- 3) Lige siden, i snart et halvt århundrede, har han været trofast medlem af denne orden.

Endelig skal der erindres om, at Vilhelm indledningsvis smigrer Cølestin ved at betone hans betydning ved pavehoffet, længe før han blev valgt til pave.

Betragtet i sin genvundne helhed er brev II 47 – Danmarks første selvbiografi – ikke blot en betydningsfuld kilde til abbed Vilhelms liv. Det er også et dokument, som måske klarere end andre af hans breve viser os Vilhelms kompositionsteknik og skrivekunst på sit højeste.

APPENDIX: DEN LATINSKE TEKST

[Guilelmi abbatis de Sancto Thoma in Paraclito epistula II 47]

[Ad dominum papam]

[Fragm. II 48b:] Ego sum ille Willelmus, qui primum beatae Genouefae canonicus secularis, deinde regularis, missus sum in Dacia, ubi abbas factus bis ad uos a domino Lundensi archiepiscopo Veneciis transmissus, Tusculanum uice alia, nepos abbatis sancti Germani H., quem uos plurimum dilexistis, qui uos et dominum Bernardum, Portuensem episcopum, in domo quadam beatae Genouefae susceptus iuxta Syluanectensem ciuitatem, cum obuiam iuissetis domino Maddeburgensi usque Compendium. Igitur quia me semper dilexistis gratia domini mei, praedicti abbatis Germani, uobis quaero consilium de quodam facto meo. Puer eram XV uel XVI annorum. [Fragm. II 47:] Erant duo, qui ad habenda beneficia mea uenire inhiabant. Hi, quia me uide-

bant habitum religionis appetere, in fraude et dolo circuierunt me, dicentes idem se uelle appetere. Iuratum est igitur a nobis super euangelium. Prouisum est monasterium, Pontiniacum scilicet, «et» statuta dies, qua stetimus ante abbatem ego et unus ex eis, se uero reddere noluit. Anno uno exacto iterum ad monasterium redire debuimus, sed hoc non fecimus, quia eorum nequitiam sum expertus. Interim in ecclesia nostra ordo sancti Victoris aduenit, quem ego suscipiens eius me institutionibus mancipauit et in eo L fere annos expleui. Modo quaero, mi domine, a uestra sanctitate, ut puero uestro significetis litteris uestris, in quo mihi sit ordine securius permanendum. Postulo etiam, mi domine pater, ut mihi litteris uestris, cum uoluero, ad ecclesiam meam Parisius confirmetur redeundi libertas, praecipue cum antequam exirem, et ordinem et sedem in choro et ubique mihi retinuerim in communi capitulo. Has etiam mihi rogo ita fieri consolatorias, ut omnes percipiant, qui eas uiderint et legerint, quam sincere me dilexeritis, et gloriari in eis in tribulationum mearum angustiis.

Kommentarer: Se den danske oversættelse s. 12-14.

KILDER OG LITTERATUR

HÅNSKRIFTER

Det arnamagnæanske Institut, Københavns universitet:

AM. 1054 4° (Vilhelmbreve, afskrevet for Arne Magnussen)

Det Kongelige Bibliotek:

Additamenta 117 4° (Vilhelmbreve, afskrevet for Vedel) [a]

E don. var. 1 2°, Tom. 18 og 19, Thomas Bartholins *Annales ecclesiae Danicae* 1101-1300 (ca. 1690)

Gl. kgl. Saml. 1115 2° (Vilhelmbreve, afskrevet for Gram) [c1]

Gl. kgl. Saml. 1116 2° (Vilhelmbreve, afskrevet for Gram) [c2]

Ny kgl. Saml. 2155, b (1. del) 4° (Vilhelmbreve, afskrevet af Vedel) [b]

Ny kgl. Saml. 2155, b (2. del) 4° (Vilhelmbreve, afskrevet for Bartholin (?)) [c]

Ny kgl. Saml. 3655 8° (Vilhelmbreve, afskrevet af magister Jørgen Claussen Warbjerg, ca. 1710) [d]

LITTERATUR

- ALENIUS 1986: Marianne A., *Hvem skrev dronning Ingeborgs breve?*, Historisk Tidsskrift 86, 1986, s. 283–89; replik s. 291. [Imod Damsholt 1985]
- BARTHOLIN 1689: Thomas B., *Antiquitatum Danicarum de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis libri 3*, Kbh. 1689.
- BOSERUP 1982: Ivan B., [Anmeldelse af Christensen & al. 1977], Historisk Tidsskrift 82, 1982, s. 113–120.
- BOSERUP 1983: –, *En spøgelseshistorie. Om den filologiske metode bag redaktionen af Diplomatariet-udgaven af abbed Vilhelms breve*, Museum Tusulanum 52–55, 1983, s. 157–176.
- BOSERUP 1984a: –, *Om nogle fragmenter og nogle lakuner i abbed Vilhelms brevsamlings archetypus*, Man må studere ... festskrift til G. Torresin, Aarhus 1984, s. 45–62.
- BOSERUP 1984b: –, *Replik til C. A. Christensens antikritiske indlæg om den nye udgave af abbed Vilhelms breve*, Historisk Tidsskrift 84, 1984, s. 86–87. [Imod Christensen 1983]
- BOSERUP 1987: –, *Hvem var abbed Vilhelms onkel, Hugo af St.-Germain? (Vita §§ 1–5)*, Museum Tusulanum 57, 1987, s. 61–68.
- BOSERUP 1988: –, *Amor libere inter nos militans? Textual remarks on the Ars dictandi of Wilhelm of Æbelholt*, A Literary Miscellany Presented to Eric Jacobsen. Publications of the Department of English, University of Copenhagen, Vol. 16, 1988, s. 79–86.
- BRIAL 1824: Michel Jean Joseph B., *Saint-Guillaume, abbé de S.-Thomas du Paraclét, en Danemarck*, Histoire littéraire de la France 16, Paris 1824, s. 454–477.
- CHRISTENSEN & AL. 1977: *Epistolæ abbatis Willelmi de Paraclito* ved C. A. Christensen, Herluf Nielsen, Lauritz Weibull, i: *Diplomatarium Danicum*, 1. rk. 3. bd., s. 410–576, Kbh. 1977. Hertil slutter sig oversættelsen i Danmarks Riges Breve.
- CHRISTENSEN 1983: C. A. C., *Antikritiske bemærkninger til Ivan Boserups anmeldelse af den nye udgave af abbed Vilhelms breve*, Historisk Tidsskrift 83, 1983, s. 207–210. [Imod Boserup 1982]
- DAMBORG 1867: Anders D., *Abbed Vilhelms Levnet*, Indbydelsesskrift ... Herlufsholm lærde Skole ... 1867, Nestved 1867, s. 5–93.
- DAMSHOLT 1978: Nanna D., *Abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling*, Historisk Tidsskrift 78, 1978, s. 1–22.
- DAMSHOLT 1985: –, *Kvindebilledet i dansk højmiddelalder*, 339 s., Kbh. 1985 (Disputats).
- DAMSHOLT 1986: –, *Svar fra Nanna Damsholt*, Historisk Tidsskrift 86, 1986, s. 289–91; replik s. 291. [Imod Alenius 1986]
- GERTZ 1908: M. Cl. G. (ed.), *Vitae sanctorum Danorum*, Kbh. 1908–12.
- GRAM 1746: *Joannis Meursii Historia Danica ... a Joanne Grammio scholiis perpetuis illustrata*. Joannes Lamius recensuit, Florens 1746.
- HOLBERG 1732: Ludvig H., *Dannemarks Riges Historie*, bd. 1, Kbh. 1732.
- KOLDERUP-ROSENVINGE 1849: J. L. A. K., *Den canoniske Rets Anvendelse i Danmark*, Kirkehistoriske Samlinger 1, 1849, s. 1–54.
- MIGNE 1855: J.-P. M. (ed.), *Patrologiæ cursus completus, Series latina*, ed. J.-P. Migne, bd. 209, Paris 1855, sp. 635–728. [Efter Suhm 1786]
- NIELSEN 1976: Herluf N., *Vilhelm*, Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, bd. 20, 1976, sp. 69–71.

- NORVIN 1933: William N., *Abbed Wilhelms Breve. Samlingens almindelige Karakter*, Scandia 6, 1933, s. 153-172.
- OLRIK 1894: Hans O., *Danske Helgeners Leved*, Kbh. 1894.
- PONTOPPIDAN 1741: Erik P., *Annales ecclesiae Danicae diplomatici* bd. 1, Kbh. 1741.
- SUHM 1786: Peter Frederik S. (ed.), *Wilhelmi Abbatis epistolae*, *Scriptores Rerum Danicarum*, bd. 6, 1786, s. 1-79.
- WALBERG 1944a: Emmanuel W., *Vem var abbot Wilhelm av Æbelholts „Dominus Petrus“?*, [Svensk] *Historisk Tidskrift* 74, 1944, s. 29-37. [Imod Weibull 1943]
- WALBERG 1944b: -, *„Dominus Petrus“. Kardinal eller påve eller bådadera?*, [Svensk] *Historisk Tidskrift* 74, 1944, s. 355-368. [Imod Weibull 1944]
- WALBERG 1947: -, *Remarques sur une lettre de Saint-Guillaume, abbé de saint-Thomas-du-Paraclet (Æbelholt)*, *Classica et Mediaevalia* 9, 1947, s. 231-245.
- WEIBULL 1943: Lauritz W., *Abbot Vilhelm av Æbelholts brev til dominus Petrus. Bakom diplomatiens kulisser på 1100-talet*, Scandia 15, 1943, s. 32-40.
- WEIBULL 1944: -, *Påven Alexander III i Compiègne 1165*, Scandia 16, 1944, s. 85-89. [Imod Walberg 1944a]